

PRIKAZI

COVID-19 u humanističkoj perspektivi, Ivana Katarinčić, Jelena Marković, Ines Prica i Ana-Marija Vukušić, ur., Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2022., 66 | str.

Nekako odmah s početkom pandemije, iako je teško reći gdje je kome i što bio početak jer je želja za poricanjem vjerojatne činjenice da će se COVID-19 dogoditi i nama, a ne samo njima često bila jača od realnih procjena, znanstvenici iz društvenih i humanističkih znanosti bacili su se na posao. Biomedicinske znanosti, koje su imale jurisdikciju nad pronalaženjem rješenja za suzbijanje novog, dosad nepostojećeg virusa u ljudskoj populaciji, trebale su neko realno vrijeme u kojem bi empirijska saznanja utemeljena na dokazima uopće bila moguća. Stoga se to činilo kao dobra prilika da društvene i humanističke znanosti pokažu što mogu i da ponude brze, konstruktivne odgovore na osnovna pitanja o tome što se događa, kako se snalazimo, kako se snalaziti, kako i zašto imamo određene stavove, mišljenja, kako i zašto možemo i/ili trebamo mijenjati ponašanja, kako se mijenjaju naši prostori svakodnevnice, naše rutine, koji su prostori i dosezi kontrole, gdje se mijenja intimnost unutar promijenjenih oblika naših (obiteljskih) društvenosti itd. Budući da je pitanja bilo mnogo, a promjena društvene svakodnevnice ekstremna, činilo se da nam odgovori na sva ta pitanja trebaju što prije, pa su pozivi za objavljivanje radova na temu pandemije bolesti COVID-19 bili ekstremno kratki, nudili samo tjedan-dva za neko potencijalno istraživanje, recenzentski postupci skraćeni, i na kraju bi rezultat bili tek neke skice ili mali uvidi u problematiku, daleko od onoga što su društvene i humanističke znanosti mogle ponuditi. Zato je iznimno važno i korisno da su urednice ovoga zbornika, Ivana Katarinčić, Jelena Marković, Ines Prica i Ana-Marija Vukušić, odljele zovu divljeg objavljivanja i upustile se u dugotrajan posao prikupljanja klasičnih, izvornih, istraživačkih znanstvenih članaka na temu bolesti uzrokovane koronavirusom. Zbornik pod naslovom *COVID-19 u humanističkoj perspektivi* objavio je 2022. godine Institut za etnologiju i folkloristiku kao dio biblioteke Nova etnografija i sadrži 26 članaka od 29 autorica i autora na više od 650 stranica. Vjerojatno je trenutno najveći zbornik o pandemiji bolesti COVID-19 u Hrvatskoj i iznimna je kompilacija članaka koji su nam uspješno dočarali, ali i analizirali, življeno iskustvo zasad najveće pandemije 21. stoljeća.

Njegova važnost je velika zato što nam se čini da je pandemija iza nas i da njegova materija pripada, možda nedavnoj, ali ipak, prošlosti, pa smo se usudili malo opustiti s pobjedničkim pogledom unatrag. Unatoč apokaliptičnim predskazivanjima o tome da će ljudski rod nakon pandemije morati promijeniti odnos prema svijetu oko sebe, jer

u neodrživosti prijeteci načetog okoliša više ne može dalje, te da ćemo se nužno morati “probuditi” kao novo, solidarnije, društvo i bolji ljudi, to se nije desilo. S druge pak strane, takvo što se nije desilo ni u prošlim pandemijama, pa možda nije ni bilo realno očekivati da će se sada dogoditi. Dakle, ostali smo isti. Zato je ovaj zbornik svjež, živi podsjetnik, upozorenje, poziv u pomoć, priručnik, uputstvo za upotrebu u vremenima kada ništa nije normalno i kada se naši životi okrenu naopačke. Stoga ovaj zbornik nema posebnu ciljanu publiku, ovom zborniku svi smo ciljana publika. U ovoj priči svi smo sudjelovali.

Prije preporuke za čitanje i navođenja pet jako dobrih razloga da zbornik pročitamo baš svi, treba naglasiti da je specifična vrijednost zbornika i u tome da je uspio uhvatiti i prikazati taj lokalni, nacionalni, regionalni, državno-specifičan kontekst prvenstveno Hrvatske – kirurškom preciznošću, onako kako to samo etnolozi i antropolozi znaju – ali u suptilnoj komparaciji sa Srbijom i Slovenijom. Naravno da je umnogome situacija u Hrvatskoj reflektirala i onu u svijetu i da je mnogo toga bilo slično, ali po mnogočemu smo i odskakali: po malom postotku cijepljenih i velikoj COVID-19 smrtnosti neslavno.

Prvi, dakle, od pet razloga je taj što se u prikupljenim člancima ne radi o brzom objavljivanju *snap* i instant znanja, već o dubinskim uvidima. U tom je smislu zbornik uistinu jedinstven. Naime, čak je i Slavoj Žižek pokleknuo pred zahtjevom da kaže nešto brzo i pametno na samom početku pandemije pa je ponudio vrlo blijedi *Pandemic! COVID-19 Shakes the World*, za koji nije sasvim jasno što je, ali svakako nije analiza i ne nudi objašnjenja.

Drugi dobar razlog jest taj što je ovaj zbornik uistinu *kronika jedne katastrofe* i kao takva, dokumentirajući, ali i interpretirajući, bit će relevantna i za pet ili za sedam stoljeća. S pogledom unatrag koji mi sada imamo na, primjerice, epidemije kuge iz 14. stoljeća, nanovo otkrivajući da je mnogo toga bilo čudno poznato i mnoge mjere zaštite od bolesti zastrašujuće slične bez obzira na proteklo vrijeme i razvoj znanosti i tehnologije, na sličan bi se način neki naši planetarni nasljednici iz 28. stoljeća mogli osvrnuti na našu suvremenost predstavljenu u ovom zborniku. Naravno, pod uvjetom da se ne ostvari ni jedan od distopijskih scenarija koji dijeli našu današnjicu od bilo kakve zamislive budućnosti.

Treći razlog za čitanje sveobuhvatnost je tema i pristupa ponuđenih u zborniku. Čini se da su članci uspjeli prikazati gotovo sve aspekte promijenjene svakodnevnice i da, u sadržajnom smislu, ni jedan kamen nije ostao neokrenut.

Četvrti razlog je što uvidi u pojedinim člancima mogu poslužiti i kao osobna utjeha za sve nas koji smo bili u nekoj od opisanih situacija ili u više njih – udaljena smrt najbližih, nemogućnost zarade, spajanje rada od kuće s brigom o djeci, ukućanima, brigom o starijima, život u staračkim domovima iza “razapete žice” – a u kojima se možda nismo najbolje snašli. Zbornik je podrška našem prihvaćanju i razumijevanju činjenice da se, u tako promijenjenom scenariju, nismo ni mogli snaći. Otud proizlazi i peti razlog za čitanje, jer ovaj zbornik može pažljivom čitatelju poslužiti i kao zbirka svojevrsnih smjernica za postupanje u nekoj sličnoj krizi.

Prvi članak je autorice Renate Jambrešić Kirin, koja progovara o krizi “ispadanja iz sata” naših svakodnevnica sve do granica pucanja u situaciji u kojoj su posljedice pojave poput odbacivanja medicinskih postignuća i demonizacije cijepjenja postajale pogub-

nije za društvo od zaraze same. Ines Prica analizira uspon i pad hrvatskog scenarija borbe protiv pandemije, u kojem smo uvodno svjedočili stvaranju spektakla pandemije, prenapregnuti "klikabilnim materijalom" hrabro se borili protiv "nevidljivog neprijatelja" u kontekstu mita o kvalitetnom javnozdravstvenom socijalističkom nasljeđu koje će nas spasiti, sve do našeg konačnog pada u stanje "razvaljene entropije". Smiljana Đorđević Belić u svom članku analizira narative o bolesti i oboljenju (engl. *illness narratives*) u Srbiji, u krajnostima između političke manipulacije i šarenila osobnih iskustava, a koje su omogućile pojavu Doktora Laze, (anti)heroja, ili osobno svjedočanstvo liječnika oboljelog od "korone" koji je na "klackalici" vidio sebe u dvije nepromirene uloge. Borislav Mikulić u svom članku gotovo utješno progovara o tome kako su poznati mislioci današnjice, Žižek, Agamben, Badiou, od kojih smo očekivali odgovore na krizu ili bar neke analitičke postavke za koje bi se mogli uhvatiti, i sami pogriješili, pa nam vrlo učinkovito olakšava prihvaćanje vlastitog nesnalaženja. U vrlo potresnom članku Ana-Marija Vukušić nudi detaljnu analizu pandemijskog fokusa na stariju populaciju, ali u kontekstu društ(a)va u koje(i)m(a) je starenje samô društveni problem, a njegovi sudionici ljudi potkopanog dostojanstva, smanjene volje i "mogućnosti za zadovoljavajući život"; ti isti su u domovima za starije u Hrvatskoj ostali "živi zaključani" i "razapetom žicom odvojeni" od ostalog života, ovoga puta i fizički. Paula Greiner i Suzana Šakić nude priču o beskućnicima i njihovim strategijama preživljavanja koje su ionako već "novonormalne", o ljudima bez ikakvog povjerenja u sustav – jer su iz njega ispalili, izbačeni – koje je taj isti sustav sada naglašeno pokušavao u nešto uvjeriti, o ljudima koji ionako nemaju zdravstveno osiguranje i tu ništa ne mogu učiniti, ali ipak nalaze načina da poštuju epidemiološke mjere i suzdržavaju se od pijenja ostataka alkoholnih pića iz polupraznih čaša drugih, kako bi se sačuvali od zaraze. O "dobroj" i "lošoj" smrti pišu Ana Perinić Lewis i Petra Rajić Šikanjić, jasno ukazujući na razloge zbog kojih je svaka COVID-19 smrt loša, neočekivana, izvanredna, nepotrebna, ali i doživljena u samoći, u čekanju odstrele, u kontekstu otpisanih i zastrašujućih praksi činjenja odabira prije smrti, predodređenosti smrti, o smrti koja se događala bez potpore, bez bližnjih, bez zagrljaja brata uz majčinu smrt, ali uz potrebu da se na posljednji ispraćaj ipak donese cvijeće, makar tako da se, zbog zatvorenih cvjećarnica, pronađe ono iz susjednog vrta. Lidija Delić u svom članku donosi folklorističku analizu etiologija smrti koje objašnjavaju zašto netko umire i koje, kroz mitove, priče, legende, kazivanja, pjesme, daju privid kontrole i objašnjenja koji su posebno nužni u izvanrednim situacijama, te objašnjava zašto je Stevu Čenejca ubio grom, a od korone su umirali oni s "komorbiditetima". Ivana Katarinčić prihvatila se ključnog problema propitivanja utemeljenosti epidemioloških mjera u Hrvatskoj i povjerenja u njih te ukazala na tadašnji zajednički dojam mnogih da je postojao stvaran probir onih koji su ih "moralni" i onih koji ih "nisu moraju" slijediti, a kroz te smo se nedosljednosti svakodnevno zaplitali, opetovano rekonstruirajući i razdvajajući povlaštene od poslušnih. Članak u kojem glavnu ulogu ima šišmiš autorica Antonija Zaradija Kiš započinje podatkom o šišmišu kao trenutno najugroženijoj vrsti sisavaca na planetu s jedne strane, ali uz kojeg su, s druge strane, vezane mnoge negativne predodžbe u mitologijama te vjera u ljekovitost dijelova šišmiševog tijela – moć čudnovatog – da bi vrlo efektно zaključila da smo za pandemiju krivi mi, a ne šišmiši. Slično, #DontBlameBats, zaključuju i dvoje autora sljedećeg članka, Goran Đurđević i Suzana Marjanić, koji pišu o filmu Stevea Soderbergha *Zaraza* iz 2011. godine kao predmedijaciji pandemije te o

ideologiji karnizma i ekološkom upozorenju na mesnu prehranu. Sara Štivarčić nudi analizu pandemijskih *memova* i tematskog internetskog humora kao prostora katarze, utjehe, olakšanja, uz originalne primjere “korona bećaraca”. Ozren Biti se u svom članku bavi temom odnosa prema liječnicima i njihovom heroizacijom u kontekstu pandemije, ali u vremenu kada medicinska znanja i autoritet nišu više neprikosnoveni; međutim, svejedno zaključuje da do temeljnog narušavanja povjerenja u medicinsku profesiju u Hrvatskoj ipak dolazi u srazu s društveno-političkom stvarnošću. Mojca Ramšak piše o situaciji u Sloveniji i o metaforama bolesti, pa saznajemo tko je “kovid idiot”, što je “korona pozdrav” i “korona humor”, “korona *selfie*” ili “korona pjevanje”. Željko Predojević bavi se temom šaljivih prikaza pandemijske nastave na daljinu i promatra humorne žanrove kao digitalni folklor čije razumijevanje ovisi dijelom o vizualnoj kulturi, pa stoga imaju i šire dosege, dosege žanrova koji se “šeraju”, ali ne primarno usmenim putem. Barbara Turk Niskač govori o novim oblicima discipline na koje smo se morali prisiliti, o vrijednosti i monopolu rada, svakodnevnice, obiteljskog života, socijalizacije, o prisili, prinudi, ili privoli, da radimo, da živimo, da budemo efikasni u vakuumu pandemije. Sanja Đurin piše o tada svakodnevnoj dilemi – vani ili unutra – koja je kretala od potpune zabrane izlazaka do kontradiktornih preporuka o dobrobiti boravka na otvorenom i rezultirala porastom obiteljskog nasilja unutra, narušenim kartografijama kretanja na novodefiniranoj demarkaciji između vani/unutra i, tajnim “ilegalnim” odlascima u prirodu, vani, kontra sustava. Tanja Halužan u svom članku analizira položaj svadbenih glazbenika, čiji je posao nestao preko noći jer je direktno ovisio o kontekstu običaja priređivanja velikih svadbi u Hrvatskoj, jasno ih otkrivajući kao prekarne radnike, bez zdravstvenog i mirovinskog osiguranja, bez stalne plaće, bez mirovine, u relativnoj sigurnosti sive ekonomije samo dok traje. Ena Hadžimerović komparira prakse održavanja balkonskih koncerata u Hrvatskoj i u Italiji, kroz intenzivno iskustvo kolektivnosti nehotične zajednice spojene pandemijom, ali ukazujući na razlike u kojima su u Hrvatskoj te prakse rjeđe zaživjele, dok je u kontekstu Italije *bel canto* i *Va, pensiero* Giuseppea Verdija potencirao i revitalizirao veliki simbolički kapital. Lucija Klarić analizira položaj izvedbenih umjetnosti u doba korone, njihove metamorfoze u koronologe i kovidkronike, u monologe pred ekranima, tim novim izvedbenim (o)gledalom izvedbe bez recipijenata. Nina Ožegović piše o kazališnim predstavama na digitalnim platformama u kontekstu predpandemijske trivijalizacije i tabloidizacije medijskog prostora, a koje su pandemijski odjednom uključivale publiku koja ih inače nije i ne bi pohodila uživo; prema autoričinoj analizi, gledali su se većinom stari klasici, poznate, već postavljene predstave, što je samo dokaz da nam je nedostajao taj privid normalnosti, sve forme, navike i običaji koje smo smatrali dijelom normalnog, kao mogućnost odlaska u kazalište, a ne odlazak sam. Ksenija Orelj analizira prostore normalnog kao zdravog i zdravog kao normalnog u manifestnoj opasnosti od tuđeg kao zaraznog s virusom kao zajedničkim nevidljivim neprijateljem, u kojim klasifikacijama pseudoznanost daje osjećaj pripadanja i pseudokontrolu, objašnjavajući uvijek željnim ušima da su samo one same normalne. Nuša Hauser predstavlja u svom članku izvrsnu ideju muzejske dokumentacije svakodnevnice dok se ona odvija pred našim očima, pa je time i stvaramo i analiziramo, otvarajući kognitivnu petlju i otkrivajući (ili skrivajući) gdje počinje muzealizacija življene svakodnevnice. Tri posljednja članka u zborniku obrađuju povijesne teme. U prvom od njih Alexander Buczynski nudi analitički pregled pandemija kuge u prošlosti i uvid u procese stvaranja

znanja nakon otkrića patogenih organizama o mogućnostima suzbijanja zaraznih bolesti, ali uz gotovo identične mjere izolacije, socijalne/fizičke distance, izbjegavanja kontakata sa zaraženim kao i danas, te ukazuje na početak javnog zdravstva koji se dogodio upravo na ovim prostorima, upravo zbog potrebe suzbijanja širenja kuge osnivanjem sanitarnih kordona na prostoru Vojne krajine u 14. stoljeću. Juraj Balić piše o kasnijem razdoblju Vojne krajine i to na području Ličke pukovnije i o stvaranju već organiziranijeg sustava zdravstvene zaštite u monarhiji. Vedran Klaužer detaljnije se fokusirao na pandemije kuge i kolere na području okolice Gospića u 19. stoljeću, s posebnim propitivanjem uloga tada još, doduše, slabe, ali postojeće mreže zdravstvenih radnika, točnije primalja koje su ulazile u sela po svom uobičajenom poslu, ali onda mogle detektirati i moguće epidemije. Povijesni aspekt je zanimljiv jer, bez obzira na klišej da se povijest ponavlja, mjere izolacije, distance i higijene su bile iste, problemi su bili isti i pomalo zloslutno daje odgovor na pitanje bismo li bili pametniji i sve bolje učinili da se ponovi pandemija. Povijest kaže da ne bismo.

Za kraj, svako čitanje ovog zbornika bit će i duboko osobno čitanje, jer smo krizno iskustvo svi dijelili. I tako, dok čitate shvatite da se smijuljite, mrštite, žalostite, a ima trenutaka i kad vam tekst direktno sjedne na želudac. Možda ćemo na nešto u ovim stranicama ipak reagirati, možda se nećemo dalje boriti protiv nekih novih epidemiologija, možda nećemo brinuti o prinudi, privoli, prisili, pristanku, na način da tvrdimo da nam ne daju da mislimo, možda ćemo to shvatiti kao svoje pravo da promislimo dvaput. Možda ćemo na neke od ovih zaključaka dati svoj sasvim informirani pristanak.

Tanja Bukovčan

Đordana Barbarić, *Siromaštvo. Mrlja na savjesti čovječanstva. Prikaz okvira i mogućnosti suzbijanja siromaštva u RH*, Udruga MoSt, Split, 2020., 77 str.

Pandemija bolesti COVID-19 paralizirala je svijet. Njezine su se posljedice posebno osjetile na područjima već ionako pogođenima drugim nedaćama uzrokovanim klimatskim promjenama, ratnim konfliktima i sukobima te prirodnim katastrofama, što smo osjetili i u Hrvatskoj pogođenoj razornim potresima. Pandemija je učinila vidljivijim već postojeće probleme s kojima se svakodnevno suočavaju brojni građani svijeta, a posebno ranjive društvene skupine – uz nedostatak hrane, pravo na koju je jedno od osnovnih ljudskih prava, snažnije su bili ugrožena i prava na adekvatno stanovanje, socijalnu i zdravstvenu zaštitu. Krilatica *Ostani doma* tijekom pandemije i *lockdowna* postala je svakodnevicom, no što je mogla značiti ljudima koji dom nemaju? Ponajprije grubi i opetovani susret s činjenicom da dom nemaju, odnosno da nomadski način života, koji većinom nije proizvoljan, ali takvim postane vremenom, ne predstavlja sigurnost i mir, već upravo suprotno. Beskućništvo je tek jedna od manifestacija siromaštva, siromaštvo i beskućništvo međusobno su usko povezani i prisutni kroz cijelu ljudsku povijest, u raznim kulturama i zajednicama što je zabilježeno u mnogim rukopisima, povijesnim statistikama, književnosti i općenito u umjetnosti. Siromaštvo i beskućništvo sustavno

su se počeli istraživati tek u 19. stoljeću razvojem modernog industrijskog društva kada poprimaju i snažnije zamahe. Mnogi stručnjaci kritički će primijetiti da je Zapad, o čemu svjedoče pojedini radovi sociologa, kulturnih antropologa i povjesničara, činjenicu beskućništva i siromaštva dugo potiskivao, činio nevidljivom, pripisivao onom nekom Drugom, istočnom svijetu, južnoj polutci, ustvari drugačijem i fizički udaljenom. Dubinski i strukturno vrlo kasno počinje organizirana i kontinuirana borba za kvalitetniji život sugrađana koji žive na rubu. Danas ipak svjedočimo pomalo drugačijoj situaciji, no nedovoljna osviještenost o problemu siromaštva te posljedično i beskućništva kontinuirano je prisutna.

Publikacija *Siromaštvo: mrlja na savjesti čovječanstva. Prikaz okvira i mogućnosti suzbijanja siromaštva u RH*, kako se i u njezinu uvodu navodi, “sadrži kompilaciju različitih tekstova, zapisa, istraživanja strategija i primjera dobre prakse te donosi prikaz rada institucija, ustanova, akademske zajednice, organizacija civilnog društva i građanskih inicijativa koje individualno ili u okviru mreža čine iskorake i promiču inovativne pristupe u području suzbijanja siromaštva”. Sve navedeno podijeljeno je u nekoliko cjelina koje se sastoje od manjih poglavlja. Nakon uvodnog dijela slijedi poglavlje o siromaštvu – o njegovim pojmovnim odrednicama i provedenim istraživanjima u Hrvatskoj o pokazateljima siromaštva, ranjivim skupinama u riziku od siromaštva s opisom sustava socijalne skrbi RH. Naime, malo je možda poznato da u Hrvatskoj živi gotovo milijun ljudi na rubu siromaštva, svaki četvrti građanin živi u riziku od siromaštva i socijalne isključenosti, kod osoba starijih od 65 godina u opasnosti je svaki treći stanovnik, a posebno su ugrožena samačka kućanstva u kojima žive starije žene. Prema toj statistici, Hrvatska je u samom vrhu europskih država s velikim brojem građana u riziku od siromaštva. Nadalje, slijede objašnjenja pravnih okvira socijalne skrbi, definicija korisnika socijalne skrbi te mogućnosti ostvarenja prava u sustavu socijalne skrbi. U idućoj cjelini “Strategije borbe protiv siromaštva” objašnjeni su i prikazani načini suzbijanja siromaštva i socijalne isključenosti na razini Europske unije i Republike Hrvatske te izazovi ublažavanja siromaštva na lokalnim razinama. Autorica navodi kako decentralizacija socijalne skrbi predstavlja jedan od važnih koraka racionalizacije sustava te učinkovitije politike prema suzbijanju siromaštva, ističe kako je glavna uloga decentralizacije to da socijalna pomoć bude efikasna i prilagođena lokalnim potrebama, no u Hrvatskoj je upravo suprotno (str. 27). Razina ostvarenja socijalnih prava građana u Hrvatskoj u značajnoj mjeri ovisi o mjestu stanovanja što je u suprotnosti s jednim od temeljnih načela socijalne države – načelom jednakosti građana u ostvarivanju socijalnih prava. Prema analizama socijalnih programa vidljivo je kako je u gradu Zagrebu razina siromaštva niža nego u ostalim dijelovima Hrvatske, a pritom se ipak izdvajaju veći iznosi za socijalne programe koji su sadržajniji i cjelovitiji. Iduća poglavlja podsjećaju na osnovna ljudska prava te prate njihov status i poštivanje u sustavu Republike Hrvatske. Zatim slijedi poglavlje o važnosti medija u kojem autorica ističe kako u Hrvatskoj ne postoje propisane odredbe o izvještavanju o siromaštvu, ali postoji *Kodeks časti hrvatskih novinara* koji sadrži odredbe o temeljnim ljudskim pravima u okviru kojih se pretpostavlja i tema siromaštva te koji posebnim člancima propisuje način izvještavanja, između ostalog i o socijalno ugroženim građanima. Hrvatska mreža protiv siromaštva dodjeljuje nagradu “Svjetonik” za novinarske radove koji na dostojan način izvještavaju o siromaštvu. Posebnost nagrade je u činjenici da su članovi žirija osobe koje se nalaze u siromaštvu ili su nekad imale

iskustvo siromaštva. U idućoj većoj cjelini autorica objašnjava ulogu institucija Republike Hrvatske u analizi, suzbijanju i ublažavanju siromaštva. Opisuje se rad Ureda pučke pravobraniteljice, uloga akademske zajednice u zagovaranju pozitivnih promjena i borbi protiv siromaštva, rad Centra za razvoj neprofitnih organizacija koji se definira kao svojevrsna spona između akademske zajednice i civilnog sektora. Posljednja poglavlja knjige predstavljaju razne mreže dionika u Hrvatskoj koji rade na suzbijanju siromaštva, povećanju vidljivosti potreba ljudi iz raznih dijelova zemlje te pružanju pomoći ugroženima i potrebitima poput Hrvatske mreže za beskućnike, Hrvatske mreže protiv siromaštva te Hrvatske mreže socijalnih samoposluga i drugih. Također, navedeni su primjeri dobrih praksi određenih udruga i platformi za pomoć socijalno ugroženima – Ljudi za ljude, FB humanitarci Zagreb, *Adi si ti?*- Humanitarna akcija udruge MoSt. Naime, nakladnik ove publikacije upravo i jest udruga MoSt – nevladina, nepolitička, neprofitabilna organizacija osnovana 1995. godine u Splitu s ciljem unaprjeđenja života djece, mladih osoba koje žive u siromaštvu i beskućnika. Autorica knjige Đordana Barbarić i sama je njezina članica koja “već više od dva desetljeća osmišljava i provodi programe usmjerene prema ranjivim skupinama i suzbijanju siromaštva” (str. 77).

Publikacija je opremljena i sjajnim fotografijama te obiluje informacijama koje mogu biti korisne i samim korisnicima spomenutih mreža, udruga, inicijativa. Osim toga, vrijedan je doprinos vidljivosti društvenih problema koje ne smijemo prihvaćati ni kao građani ni kao akademska zajednica jer su izravno povezani s ugrozom temeljnih ljudskih prava. Prihvaćanje zbilje u kojoj sve veći broj ljudi oko nas živi na rubu siromaštva nije i ne bi smjelo biti u skladu s ljudskom prirodom, s humanošću koja treba biti osnovni princip djelovanja u današnjem svijetu izazova i nedaća za koje smo u većini slučajeva sami krivi i odgovorni.

Melanija Belaj

Zvezdana Antoš, *Zbirka pokućstva (The furniture collection)*,
Etnografski muzej, Zagreb, 2021., 264 str.

Rečenica “I’d flip through the catalogue, wondering ‘What kind of dining set defines me as a person?’” koju Edward Norton izgovara u filmu *Klub boraca* ironizirajući svoj nekadašnji isprazni potrošački način života proletjela mi je glavom nakon čitanja kataloga *Zbirka pokućstva* iz fundusa Etnografskog muzeja Zagreb (EMZ) autorice dr. sc. Zvezdane Antoš. Suvremena industrija namještaja i izbori koje ona omogućava doveli su do proliferacije različitih stilova opremanja doma, kojima nastojimo reprezentirati nas same i naše životne stilove. Tako i danas na hrvatskom, kao i na mnogim drugim, pretežno zapadnjačkim, tržištima, možemo birati između brojnih trendova u uređenju od skandinavskog, japandi (kombinacija skandinavskog i japanskog stila), industrijskog stila i dr., te ih mijenjati ako nam se ukaže prilika. Jedan od stilova koji nalazimo u časopisima koji se bave uređenjem doma uključuje i tradicijski i/ili rustikalni stil koji budi nostalgiju za prošlim, često osobno neproživljenim vremenima, a koji se temelji na tradicijskom pokućstvu. Jasno je, naravno, da je potrošački stil života predodčen u spomenutom filmu

prikazom naručivanja predmeta iz kataloga IKEA-e dijametralno suprotan od načina života ljudi koji su koristili predmete čije su priče ispričane u ovom katalogu-knjizi. Naime, još u ne tako davnoj povijesti većina stanovništva nije imala takav izbor (a mnogi ga nemaju ni danas). Pojedine su vrste predmeta bile teško dostupne ili ih je bilo skupo i zahtjevno izraditi, a samim tim imale su i drugačiju vrijednost. Tako je tradicijsko pokućstvo bilo roba “dugog trajanja”. Pokućstvo se, kako ističe autorica, nasljeđivalo, pa rabljeno pokućstvo (kao uostalom i rabljeni tekstil) čini važan dio nekadašnjih oporuka i djevojačkog miraza. Stoga je jasno da su se pokućstvu pridavali posebna vrijednost i značenje. Zato je posebna zasluga ovog kataloga da nas stalno podsjeća na to kako tradicijsko pokućstvo ostaje dokaz jednog drugačijeg sustava vrijednosti, iako se i danas, u kontekstu sve glasnijih zahtjeva za održivošću, taj sustav ponovno zaziva (ali teže prakticira). Premda tradicijsko pokućstvo danas više nije u široj upotrebi, autorica ističe da se često nalazi u brojnim ugostiteljskim objektima koji svoj imidž grade na činjenici da se nalaze u specifičnom (najčešće ruralnom) području i nude tradicijsku prehranu. Iako većina takvih elemenata tradicijskog pokućstva (originali ili predmeti inspirirani tradicijskim predmetima) služi za stvaranje stilskog ugođaja, neki od tih predmeta imaju i uporabnu ulogu. Osim toga, ponekad je neki tradicijski element pokućstva sastavni dio suvremenih domova.

Na ovakva promišljanja potaknuo me upravo katalog koji nas poziva (pa i vizualno, prikazom ručke za otvaranje ormara s obje strane korica kataloga) na čitanje, odnosno otkrivanje svijeta pokućstva iz fundusa EMZ-a koji je sustavno i temeljito obradila i predstavila autorica. Iz kataloga saznajemo da je Zvezdana Antoš, kustosica-muzejska savjetnica preuzela zbirku 1996. godine, a već 1998. godine imali smo prilike svjedočiti studijskoj izložbi *Pokućstvo u Hrvatskoj, etnološki pogled na unutrašnje uređenje doma*. I sama se sjećam, radila sam tada kao studentica na čuvanju izložbe, da je na izložbi autorica na izrazito suvremen način prezentirala odabranu građu iz fundusa EMZ-a i prikazala rezultate istraživanja koristeći se multimedijom. Važan, i to ne samo estetski, dodatak izložbi bili su izložci namještaja izrađenog od kartona grupe dizajnera. Oni su dio inspiracije pronašli u tradicijskom, ekološkom i održivom namještaju, a svoja su znanja neki od njih podijelili na radionicama izrade namještaja od kartona. Inovativan i interaktivan pristup i predmetima i posjetiteljima, čime je autorica visoko postavila ljestvicu što se tiče istraživačkog i komunikacijskog rada u muzeju, prepoznat je i izvan uže muzeološke i etnološke struke te je autorica nagrađena Poveljom grada Zagreba za suvremeniji pristup izlaganju etnografske građe. Već je tada bilo jasno da Zvezdana Antoš ne “duži” zbirku, već i živi s njom. To je i potvrdila sustavnim i dubinskim bavljenjem zbirkom, nadopunjujući kako zbirku tako i svoja znanja i pristupe inovativnim načinima prezentiranja, uključivo i aktivnim posezanjem za publikom tzv. *outreach* metodom. Antoš je 2018. godine prva u hrvatskom kontekstu organizirala muzejski hackaton pod nazivom *Hakiraj etno baštinu!*. Hackaton je bio namijenjen prvenstveno studentima, dizajnerima, kreativnim poduzetnicima, ali i ostalim zaljubljenicima u IT, koji su se u Zagrebačkome inovacijskom centru natjecali pri izradi idejnog rješenja mobilne aplikacije za digitalno pripovijedanje.

Velika je šteta što u slučaju pokućstva prostorni gabariti čuvaonica brojnih muzeja, pa tako i EMZ-a, djeluju i kao ograničavajući faktor u prikupljanju građe. Naime, kako u

katalogu objašnjava autorica, zbog nedostatka prostora EMZ prikuplja pokućstvo samo do 1960-ih godina. Autorica je itekako svjesna potrebe čuvanja pojedinih, ponekad i dizajniranih predmeta iz kategorije pokućstva i nakon tog vremenskog roka, jer će i u budućnosti ljude zanimati kako su bili opremljeni domovi njihovih predaka.

Ponekad su i dizajnerski predmeti dio suvremenih domova, pa posebnu pažnju zahtijevaju dizajnerski predmeti koji su inspirirani tradicijskim pokućstvom, a u ovom katalogu možete vidjeti neka od genijalnih rješenja. To nije slučajno, nego je rezultat kontinuiranog rada autorice s dizajnerima i studentima (npr. studentima Fakulteta šumarstva i brojnim drugim akterima kreativnih industrija). Možda je ovaj aspekt kustoskih aktivnosti manje vidljiv od autoričinih kataloga, izložbi i znanstvenih članaka, ali je jednako važan.

Seljački, konstitutivni (u smislu predmeta istraživanja) sloj hrvatske etnologije, oblikovao je i većinu fundusa muzeja koji su prikupljali takav oblik “narodne kulture”, odnosno umjetnosti. Autorica kataloga, Zvezdana Antoš tako je istaknula činjenicu kako su se, kao dio politike prikupljanja prilikom osnivanja Etnografskog muzeja Zagreb 1919. godine, među predmetima seljačke kulture za muzeje odabirali i nabavljali predmeti koji su se isticali visokim umjetničkim dosegom. Ponekad su se ipak prikupljali i predmeti bez estetske vrijednosti značajne za razumijevanje povijesti stanovanja. Odličan primjer ovog potonjeg je “ormar” s početka 18. stoljeća, ujedno i jedan od najstarijih sačuvanih ormara iz područja središnje Hrvatske, napravljen stavljanjem vrata na polovicu izdubelog debla hrasta. Iako katalogiziran kao ormar, autorica je analizom samog predmeta, daljnjim istraživanjem te uspoređivanjem povezala taj oblik sa spremištima za žito kakva nalazimo u Sloveniji, ali i u Njemačkoj.

I estetski i funkcionalni kriteriji itekako su važni za razumijevanje nastanka ili procesa prenošenja određenih stilova iz jednog konteksta (građanski, plemićki) u drugi (seljački). Pritom treba imati na umu da oni najobitniji predmeti najčešće nisu ni sačuvani ili da često nisu dovoljno atraktivni da bi ih se češće izlagalo. Iako je tiskana knjiga tradicionalni oblik prezentacije spoznaja i znanja, ona je još uvijek mnogim kustosima koji žele na taj način prezentirati “svoju” zbirku nedostižan san. Stoga je ovaj poduhvat hvalevrijedan zbog toga što znatizeljom oku prezentira jednu zaokruženu i pretežno nedostupnu cjelinu. Naime, činjenica je da većina građe neke zbirke glavninu svog muzejskog života provede u depoima/čuvaonicama i da tek intervencijom, odnosno odabirom kustosa ugleda svjetlo dana na izložbi ili, trajnije, u stalnom postavu. Stoga je prezentacija šireg opsega (ali opet odabranog!) fundusa neke zbirke jedinstvena prilika da se stručna i šira javnost upozna s bogatstvima koja su prikupljena tijekom vremena.

Iz “Uvoda” saznajemo da je Zbirka pokućstva EMZ-a u rujnu 2021. godine imala 606 predmeta, ali da se, kao što je autorica istaknula, radi se o trajno otvorenom procesu, pa je logično da će se taj broj mijenjati.

Katalog je oblikovan kroz tematska poglavlja, dok su u zadnjem poglavlju fotopriče odabranih predmeta iz pojedinih kategorija pokućstva.

U uvodnom nas je dijelu autorica upozнала sa začecima stvaranja zbirke koji se vežu uz osnutak EMZ-a, kada su se počeli ciljano prikupljati “posebno lijepo oblikovani i ukrašeni predmeti iz cijele Hrvatske”, uključivo i nekih dijelova Bosne i Hercegovine i Crne Gore. Zbirka kronološki (a zbog već spomenutih prostornih ograničenja) “za-

vršava” u 1960-im godinama 20. stoljeća. U ovom je dijelu prikazana povijest zbirke i doprinosi kustosa koji su o toj zbirci vodili brigu, Vladimira Tkalčića i Nade Gjetvaj, prema tadašnjim politikama prikupljanja i načinima vođenja dokumentacije koja je bila u skladu s razvojem struke.

Proizvodi, uglavnom lokalnih, industrija namještaja iz sredine 20. stoljeća također su našli svoje mjesto u fondusu EMZ-a, a fotografije pojedinih garnitura i kompleta spavaćih soba te pojedinačni predmeti poput pojedinih kuhinjskih uređaja iz tog razdoblja pružaju nam uvid u to kako taj “starinski” stil ili način uređenja doma (koji ponekad imamo prilike vidjeti i na terenu, ali i u svojoj okolini) vrlo skoro možemo početi percipirati kao tradicijski (ako to već ne radimo).

Znanstveni pristup katalogu očituje se u kontekstualiziranju istraživanja zbirke i povezivanju s poznatom literaturom, dostupnim izvorima te srodnom građom, odnosno u autoričinom detaljnom opisu metodologije koju je koristila prilikom istraživanja zbirke koji donosi u drugom poglavlju “Literatura, izvori i metodologija”. To uključuje neposredni pristup, komparaciju ili usporednu metodu, usporedbu građe s građom koja se čuva u drugim muzejima, regresivnu metodu (kritiku i tumačenja pojedinih izvora koji su se odnosili na arhivsku građu i knjigu inventara). Detaljan opis metodologije upozna nas s često detektivskim načinom rada kustosa. Sve nam to ukazuje na autoričinu temeljitost u obradi zbirke kako bi na površinu iznijela građu koja je u tom procesu isplivala kao najrelevantnija. Naime, svaki muzealac zna koliko je česta pojava predmeta u zbirkama s nedostatnom dokumentacijom o detaljima važnim za razumijevanje, interpretaciju i kontekstualizaciju predmeta (npr. o majstoru koji ga je izradio, što je kod tradicijske kulture općenito vrlo teško, o vlasniku, a ponekad i bez ikakvih podataka). Datiranje predmeta tradicijske provenijencije vrlo je zahtjevan posao i ako ne postoji datum urezan u sam predmet ili upisan u inventarnu karticu kao podatak dobiven izravno od prodavatelja, onda se datacija najčešće može napraviti samo okvirno. Taj istraživačko-dokumentaristički posao kustosa također ostaje nevidljiv posjetitelju.

U tom se poglavlju nalazi pregled dosadašnjeg etnološkog bavljenja pokušvom, od Milovana Gavazzija do Aleksandre Muraj, Branke Vojnović-Traživuk, ali i drugih etnologa koji su se bavili pokušvom na teritoriju Hrvatske i šire. Autorica je sumirala i ključne karakteristike tradicijskog stanovanja u Hrvatskoj dostupne iz izvora, što predstavlja jedan od glavnih preduvjeta za razumijevanje daljnjeg prikaza građe.

U poglavlju “Narodni stil” autorica upozna čitatelje s isprepletenošću postupaka prikupljanja predmeta i njihove idealizacije koji su doveli do kreiranja tzv. narodnog stila, koje je po riječima Bojane Rogelj Škafar “omogućilo seoskim elementima infiltraciju u urbano, odnosno dovelo je do toga da pojedini elementi seljačkog postaju dio elitne kulture” (“visoke kulture”, riječima Raymonda Williama). Taj se narodni stil u Hrvatskoj očituje ukrašavanjem predmeta (tušem ili koloriranim crtežom, paljenim ornamentom, poput šarenih tikvica) i rezbarenjem različitih motiva. Procesi nacionalizacije seljačke kulture koji su i u Hrvatskoj započeli u 19. stoljeću reflektirali su se i kroz organizaciju velikih svjetskih izložbi (izlagalo se po nacijama) na kojima su bili izloženi i ornamentirani predmeti seoskog pokušva. To sve dodatno pridonosi nejednoznačnosti termina “narodna umjetnost” s obzirom na to da se odnosi na različite pojave – primarno na seljačko rukotvorstvo, ali i na organizirano seljačko rukotvorstvo, a ponekad i na nove obrtne proizvode namijenjene gradu (Vojnović Traživuk 2016).

Slijedi poglavlje “Narodna umjetnost kao originalni likovni izraz” u kojem autorica detaljnije iznosi, opisuje i interpretira načine ukrašavanja uporabnih predmeta poput stolaca, škrinji ili kolijevki. Pritom ističe kako su mnogi takvi “ukrasni” elementi imali i jasnu apotropejsku, zaštitnu ulogu (npr. monogram IHS, odnosno Isusovački žig, ili pojedini geometrijski oblici – krug, heksagram, pentagram). U pojedinim slučajevima ukrasi su imali prilično jasnu zagovaračku ulogu analogne magije (poput simbola školjke na ženskoj škrinji, pri čemu školjka također evocira svoj plod – biser). Drugi su pak prikazivali drvo života, što ukazuje na to kako je ukrašavanje tradicionalnih predmeta ispunjavalo i neke druge funkcije, osim estetske. Izuzetno su rijetki oslikani predmeti kao što je škrinja s prikazom brodovlja u luci (luka je i detektirana) koji su otkupljeni od vlasnika s Velog Lošinja.

U poglavlju “Stilski utjecaji i simbolika predmeta” autorica je pojasnila utjecaje tzv. visoke kulture na predmete seljačke provenijencije (kao primjer autorica navodi i oslikan ormar iz Razora u Hrvatskom zagorju kao izraziti primjerak seljačkog baroka). Pritom nas s pravom podsjeća na misao Petera Burkea o tome kako često narodna umjetnost ustvari predstavlja umjetnost bogatijih članova seoske zajednice (i još k tome dodatno filtriranih od strane profesionalnog pogleda).

Poglavlje “Razvoj muzejske zbirke pokućstva” važno je za razumijevanje procesa koji se nalaze u pozadini sadašnjeg stanja svake zbirke. U ovom poglavlju saznajemo o politikama prikupljanja građe koje su se mijenjale (i koje će se u budućnosti sigurno mijenjati), opise konkretnih terenskih istraživanja koja su rezultirala obogaćivanjem zbirke, ali i o nedaćama s kojima se predmeti (i njihovi kustosi) u zbirka susreću tijekom ratnih vremena i elementarnih nepogoda.

Muzealcima bi posebno zanimljivo moglo biti poglavlje “Izlaganje predmeta iz zbirke pokućstva” u kojem autorica donosi opis, ali i fotografije na kojima se donekle može pratiti kako se mijenjao koncept izlaganja muzejske građe pokućstva u EMZ-u – od želje da se prikaže što više predmeta (koja rezultira s, iz današnje perspektive, poprilično zaštićenim stalnim postavom) do suvremenog pristupa (koji priča priču o predmetima, uz obaveznu kontekstualizaciju).

Na samom kraju kataloga nalazi se poglavlje “Priče predmeta”. Autorica je promišljeno odabrala i prezentirala pojedine predmete (prikaz uključuje fotografiju i osnovne informacije o odabranim predstavnicima iz kategorija škrinje i komode, ormari, kredenci i police, stol, stolice i klupe, kreveti te kolijevke, sjedalice i hodalice) koji su nam omogućili trajniji uvid (izložbe, pa čak i stalni postavi nisu trajnoga karaktera iako su često popraćeni katalogima) u bogatstvo fundusa pokućstva EMZ-a.

Slijedi “Zaključak”, iz kojeg mi se čini važno istaknuti da autorica ne samo da sumira dosadašnja promišljanja već i postavlja nova relevantna pitanja o budućnosti zbirke, o načinima prikupljanja i izlaganja. Kako i sama ističe, vrlo je važno biti svjestan činjenice da svaki donator ili sakupljač postaje sukreator fundusa. Muzealci znaju da većina predmeta kad dospije u muzej ne prestaje biti predmet istraživanja i da popunjavanjem inventarne kartice s osnovnim opisom posao kustosa stručnjaka nipošto nije gotov, kao što nam je Zvezdana Antoš pokazala. Katalog je popraćen popisom literature, a predmeti su popraćeni fotografijama predmeta i detalja tih istih predmeta napravljenih okom i rukom vrhunskih profesionalaca Gorana Vranića, Nine Koydl i Petra Strmečkog. Posebno

je vrijedna građa iz fotodokumentacije EMZ-a. Ne manje važno je i vizualno izuzetno atraktivno oblikovanje kataloga koje je osmislila i realizirala Viola Šebalj.

Nije naodmet spomenuti da se radi o dvojezičnom, hrvatsko-engleskom izdanju, čime nakladnik, Etnografski muzej u Zagrebu nastavlja gdje god je moguće praksu dvojezičnosti. Uz ovu studiosnu i zanimljivu knjigu šira i muzejska, posebice etnološka i kulturnoantropološka zajednica (kako nacionalna tako i internacionalna), postaje bogatija za brojne nove spoznaje i uvide.

Olga Orlić

Mojca Ramšak, *Social Impact of Wine Marketing. The Challenge of Digital Technologies to Regulation*, Springer, Cham, 2022., 120 str.

Knjiga *Social Impact of Wine Marketing: The Challenge of Digital Technologies to Regulation* dio je serije "Prilozi upravljačkoj znanosti" nakladničke kuće Springer, koja, kako je nakladnik opisuje, sadrži znanstvene publikacije iz raznolikih područja poslovne i upravljačke znanosti. Spomenute publikacije su prvenstveno monografije te zbornici s konferencija koji sadrže nove rezultate istraživanja. Mojca Ramšak je kod istog nakladnika 2015. godine objavila također jednu znanstvenu monografiju naziva *Wine Queens: Understanding the Role of Women in Wine Marketing*. U obje knjige autorica iz kulturnoantropološke perspektive promišlja kulturu vina, točnije načine prodaje i promidžbe, percepcije i zakonitosti marketinga vina kao poželjnog i popularnog alkoholnog pića. Dok u knjizi iz 2015. godine Ramšak kulturu vina promatra kroz rodnu problematiku, u potonjoj knjizi usporedno promišlja digitalne pristupe u marketingu vina uspoređujući ih pritom s tradicionalnim načinima oglašavanja. Osim toga, kritički promatra neučinkovitost regulacije konzumacije alkoholnih pića u javnozdravstvenim programima te zakonodavstvu u sprezi s marketingom i tržištem alkoholnih pića općenito, ne samo u vinskoj industriji.

U uvodu knjige autorica objašnjava ciljeve knjige, koji se prije svega odnose na prikaz razvoja i utjecaja digitalnih tehnologija i robotike u vinskoj industriji, načine na koje se spomenute suvremene tehnologije koristi u marketingu vina te koje opasnosti prijete iz određenih razvojnih rukavaca digitalnog marketinga vina i ostalih alkoholnih pića na zdravlje konzumenata, odnosno krajnjih korisnika koji katkada budu i adolescenti. Mnoštvo međusobno različitih izvora u literaturi i područjima koje autorica koristi u studiji posljedica su isprepletenosti triju aspekata koje autorica promišlja u međusobnoj sprezi -- digitalnog marketinga vina, preventivnih i kurativnih zdravstvenih inicijativa vezanih uz razvoj ovisnosti i obrazaca konzumacije alkoholnih pića kao dijela kulture pijenja koja može biti obilježena određenom tradicijom, rodom ili pak trendom. U nekoliko poglavlja početnog dijela knjige autorica objašnjava osnove zakonitosti marketinga, odnosa prema konzumentu i potrošaču određenog proizvoda, s posebnim naglaskom na strategije kojima se pokušava doprijeti do konzumenta putem medijskog krajolika. Također, autorica nas u okviru osnova marketinške industrije upoznaje i s razvojem te

posljedično i važnošću glasa konzumenta, odnosno potrošača od predindustrijske ere do internetskog doba. Povijesna evolucija glasa konzumenta važna je za razumijevanje alkoholne industrije i marketinške prakse, posebice kada se pokušavaju prikriti ili distorzirati štetni učinci alkohola. Jedan od ciljeva marketinške industrije vina je kreirati okolinu u kojoj su konzumenti u interakciji s određenim brendom, odnosno proizvodom. Kompanije koje se bave proizvodnjom alkoholnih pića sve više koriste stručnjake iz područja digitalnog marketinga kako bi razvile marketinški povezane okoline, odnosno krajolike koji promoviraju njihove proizvode. Upravo u svrhu stvaranja tzv. medijskog krajolika, okoline određenog alkoholnog pića, konkretno vina, koristi se jedan o snažnijih marketinških alata, a to je – pričanje priča, u digitalnom marketingu – tzv. *e-storytelling*. Kako nam predstavlja autorica, posebno je povezano s pričanjem priča u okviru vinskog turizma, gdje je glavni cilj turističke destinacije atrakcija povezana s vinom, odnosno određenom pričom o vinu, brendu, obiteljskoj povijesti proizvođača vina, uzgajivača grožđa, dugogodišnjeg posjednika vinograda gdje se “priča” o vinu kontekstualizira kroz priču o obiteljskoj povijesti. Digitalno pričanje priča ili *e-storytelling* premošćuje tehnološki učinak, više je od same tehnologije, a kroz priču o vinu, odnosno brendu konzument biva upoznat i s drugim privlačnim elementima “života” određenog vina – tlom, klimom, okusom, metodama kultiviranja loze, vinarstvom i vinogradarstvom, podrumarstvom, pa i kulturom određene regije, lokaliteta. Kako bi priča proizvoda, pa i način na koji se do priče određenog proizvoda može stići bili što upečatljiviji, od velike je važnosti tzv. pametno pakiranje, odnosno ono koje podržava tehnološke zahtjeve povezivanja virtualne i proširene stvarnosti putem same etikete na boci. Osim zakonom određenih informacija koje etiketa mora sadržavati, ona se također koristi kao ulazak u zonu komunikacije samog konzumenta s pričom proizvoda. Barkod na etiketi ili tek *link* na stranicu omogućuju kupcu i konzumentu direktnu vezu s proizvodom, proširenu priču i informaciju koje idu dalje od samog okusa koji sadržava boca. Sve ovo prethodno spomenuto omogućuje određena vrsta tehnologije, tzv. “nosiva tehnologija”, točnije uređaji koji povezuju proširenu i virtualnu stvarnost te konzumentu omogućuju doživljaje proizvoda na poseban način. Tehnologija je toliko napredovala da se ove uređaje, osim za pružanje ugođaja i doživljaja proizvoda iskustveno kao u realnom svijetu, istodobno koristi i za svojevrsnu kontrolu konzumiranja alkohola u preventivne i kurativne svrhe u zdravstvenoj zaštiti i kaznenom pravosuđu s transdermalnim senzorom za alkohol ili prijenosnim uređajima za disanje koji mjere količinu popijenog alkohola. Nosiva tehnologija, iako pretpostavlja legalne i etičke dileme u nekim slučajevima, ipak pruža mogućnosti u prevenciji alkoholizma, odnosno njegova razvoja u kroničnu bolest kada je riječ o pojedincu. Autorica u knjizi pažnju posvećuje vrlo suptilnim načinima marketinške industrije u promoviranju alkoholnih pića djeci i tinejdžerima, posebice putem društvenim mreža i njihovu utjecaju na konzumente u promociji alkoholnih pića. Društvene mreže, virtualno okruženje i prijateljstva stečena u virtualnom okruženju u kojem iskaču razne reklame i aplikacije povezane s konzumacijom ili tek promidžbom alkoholnih pića veliki su izazov i okidač konzumiranja alkoholnih pića u prekomjernim količinama u mladim ljudima, a znanstveno je utvrđeno da je konzumiranje alkoholnih pića kod adolescenata blisko povezano s visokom stopom samoozljeđivanja, pa i suicida, dakle izrazito negativnog utjecaja na mentalno zdravlje. Kao i u prethodnoj monografiji, autorica se također osvrće na činjenicu da je konzumiranje alkoholnih pića i općenito odnos prema njima definiran i rodnom. Ponaj-

prije objašnjava kako je to kod muškaraca, na koji je način povezano s maskulinitetom kroz povijest i stereotipima koji su kao posljedica toga i danas živi te se koriste u marketinškoj industriji alkoholnih pića. Promjenom društvenih normi utječe se i na promjenu učestalosti i okolnosti u kojima alkohol konzumiraju žene – sve je popularnije u javnim prostorima i kod mlađe generacije što se posljedično, nažalost povezuje s iskorištavanjem žena u industriji zabave i promoviranja određenih pića (konkretno spominje slučaj kompanije Heineken). Određena poglavlja bave se proizvodnjom i konzumacijom alkoholnih pića tijekom pandemije uzrokovane bolešću COVID-19, za vrijeme koje se drastično pojačala prodaja alkoholnih pića i njihova konzumacija u okrilju doma.

Knjiga *Social Impact of Wine Marketing: The Challenge of Digital Technologies to Regulation* na kritički način progovara o izazovima digitalnog marketinga ne samo vina već i drugih alkoholnih pića iz kulturnoantropološke perspektive i pridonosi osvješćivanju problema alkoholizma diljem svijeta, osobito adolescentske i mlađe dobi. Knjiga je neizmjerljivo važna i za samu etnološku i kulturnoantropološku struku jer proizvodnju i konzumaciju alkoholnih pića promatra u suvremenom kontekstu, a ne samo u okviru tradicijske kulture i običajne stvarnosti.

Zanimljivo je, a to sad već postaje autoričina osobitost, da se i u ovoj knjizi, baš kao i u prethodnoj monografiji ove nakladničke kuće, autorica obraća čitatelju i objašnjava osobne motive koji su je potaknuli da istraži ovu temu i zaokruži je sjajnom studijom.

Melanija Belaj

Katarina Horvat, *Kućna služinčad u Zagrebu 1880.–1914.*, Srednja Europa, Zagreb, 2021., 353 str.

Iznimno zanimljiv naslov, nastao na temelju autoričine doktorske disertacije obranjene 2018. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, *Kućna služinčad u Zagrebu 1880.–1914.* donosi pregled tek rijetko istraživane teme u domaćoj historiografiji. S iznimkom nekoliko radova koji osvjetljavaju povijesne i društvene okolnosti vezane uz kućnu poslugu, uglavnom na području Dubrovačke Republike, povijest ovoga, pretežno ženskog zanimanja, ostaje neosvijetljena i zasad nedovoljno istražena. Ako ni zbog čega drugog, upravo zbog ove činjenice knjigu Katarine Horvat nikako ne smijemo zaobići. Ona predstavlja pronicljiv i temeljit pokušaj da se obuhvati široko polje u kojem se prepliću socijalna i ekonomska povijest, odnosno povijest svakodnevice nekada iznimno značajnog dijela radnog stanovništva, koje zbog svoje vezanosti uz privatni, obiteljski prostor poslodavaca ostaje izvan uobičajenih pristupa istraživanju rada. Iako se u historiografiji radništvo istraživalo u okviru društvenih i ekonomskih odnosa, kućna posluga uglavnom ostaje izvan tradicionalnog shvaćanja radničke klase i kao takva pripada rjeđe istraživanim temama kućnog rada i kućne ekonomije. Marginalizacija služinčadi unutar proučavanja povijesti radništva u Hrvatskoj prvenstveno proizlazi iz činjenice da njihov rad ostaje na granici između privatnog i javnog, ali i da se radi o iznimno klasno obilježenom radu koji se odvija unutar privatnog prostora doma i time ostaje gotovo nevidljiv.

Autorica Katarina Horvat, povjesničarka i arhivistica, povijest kućne posluge u Zagrebu, kao najvećem urbanom središtu onodobne Hrvatske, ispisuje sagledavajući je u

okvirima gospodarskih i društvenih promjena u Europi tijekom *dugog devetnaestog stoljeća*, a koji ovisno o stupnju modernizacije društva uvjetuju i unutarnju dinamiku na ovom specifičnom tržištu rada. Kroz dvanaest poglavlja knjige autorica propituje ulogu što ju je ova utišana društvena skupina imala u društvenoj povijesti kraja 19. i početka 20. stoljeća. Nakon uvodnih poglavlja koja donose pregled povijesti kućne posluge u onodobnoj Europi, a koja pokazuju velike razlike u strukturi i udjelu posluge u ukupnom stanovništvu, autorica nudi temeljitu i dubinsku analizu tržišta kućne posluge u Zagrebu počevši od pravnog okvira koji uređuje poslovne odnose između posluge i njihovih, mahom građanskih, poslodavaca. Uređivanje tržišta ove vrste rada, ali i njezinih specifičnosti koje se prvenstveno odnose na nepostojanje ograničenja radnih sati i pravnu nezaštićenost, u prvom redu ženske posluge, autorica promatra kroz osobite institucije koje su predstavljale onodobne zavode za zapošljavanje posluge te problematizira radne uvjete, ali i kategorije kućne posluge te njihovu strukturu u gradu Zagrebu u vrijeme njegove modernizacije i ekonomskog procvata. Vremenski okvir autoričina interesa nije slučajno odabran, naime 1880. godina u Zagrebu predstavlja početak stvaranja sustavnijeg zakonskog okvira za posredovanje pri zapošljavanju služinčadi. U razdoblju od polovine 19. do polovine 20. stoljeća radni su odnosi između služinčadi i poslodavaca regulirani velikim brojem odredbi, koje se nisu isključivo bavile radnim aspektima već i ponašanjem i kontrolom posluge u službi, ali i u privatnom životu. Upravo su iz specifičnosti radnog okruženja kućne posluge proizlazili i osobiti izazovi i problemi s kojima su se susretali kako poslodavci tako i zaposlenici, kojima je nerijetko ovo zanimanje predstavljalo tek prijelaznu etapu prema samostalnom radu i osnivanju obitelji. Vjerojatno središnje poglavlje i gotovo jedini prikaz svakodnevice kućne posluge u domaćoj historiografiji iznosi socijalnu problematiku i uvid u nerazmjer između normiranja rada posluge i zahtjeva postavljenih prema poslodavcima. Naime, nestalnost ovoga zanimanja, koje je u oštrom kontrastu prema romantiziranoj slici posluge kao dijela obitelji poslodavaca, te zakonska nezaštićenost činili su ovu, velikim dijelom feminiziranu struku, područjem marginalizacije, eksploatacije i nerijetko potencijalnim mjestom prostitucije, voljne ili prisilne. Nezaposlenost ili često mijenjanje zaposlenja posluge gradsko je poglavarstvo u odabranom razdoblju smatralo ozbiljnim društvenim problemom, pa je čak i propisivalo duljinu razdoblja boravka u gradu slugama bez zaposlenja. Drugi važan aspekt socijalnih problema posluge predstavljaju dužnosti prema posluzi koje su trebali preuzimati poslodavci, poput obaveze pokrivanja troškova liječenja. S druge pak strane, starost i bolest, ali i neželjena trudnoća bili su među najčešćim razlozima za prekid ugovora o radu, nakon kojega je služinčad uglavnom bila prepuštena sebi samoj. Proces postepene feminizacije kućne posluge, ali i njezina profesionalizacija početkom 20. stoljeća, koju također prati i povećavanje distance između posluge i gospodara, autorica će promatrati kroz pitanje ženskog obrazovanja i osobitih obrazovnih programa namijenjenih posluzi, a koji ipak dugoročno nisu stvorili obrazovanu kućnu posluhu.

Zadnja poglavlja ove iznimno zanimljive knjige posvećena su svakodnevnom životu posluge te odnosu posluge i poslodavaca koji se udaljavaju od stereotipova o vjernim slugama i dobrohotnim gospodarima, otkrivajući još niz neobrađenih pitanja koja nadilaze okvire historiografije i približavaju se kulturnoj antropologiji. Nesumnjivo je da je knjiga Katarine Horvat *Kućna služinčad u Zagrebu 1880.–1914.* iznimno vrijedan početak sustavnih istraživanja kućne posluge u Hrvatskoj i nezaobilazna početna točka svih daljnjih

promišljanja, a njezinu vrijednost za stručnu i zainteresiranu javnost potvrđuje i osvaja-nje godišnje Nagrade Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti za najviša znanstvena i umjetnička dostignuća u Republici Hrvatskoj za 2021. godinu za područje društvenih znanosti.

Jelena Ivanišević

Dylan Robinson, *Hungry Listening. Resonant Theory for Indigenous Sound Studies*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2020., 288 str.

“Kako zvuči sve bliža, sve glasnija policijska sirena u urbanoj četvrti, ovisno o rasnom identitetu slušatelja? Kao spašavanje ili kao invazija? Kao nadolazeća pomoć ili kao potencijalno nasilje?” Ovim je provokativnim riječima Gustavus Stadler 2015. godine započeo svoj članak na blogu američke stranice *Sounding Out!*. Jednostavni naslov Stadlerova članka “On Whiteness and Sound Studies” evocira problem generalno prisutan ne samo u akademskoj zajednici već i u samoj znanstvenoj disciplini, čvrsto utemeljenoj na elitističkoj zapadnoeuropskoj misli, s baštinom stoljetnog kolonijalizma. Kao svojevrsni efekt leptira, i drugi su se pisci dotakli problema rasne nejednakosti unazad nekoliko godina, ili bolje reći odsutnosti u muzikologiji i srodnim, zvukom obilježenim disciplinama. Za primjer problema “bjeline studija zvuka” (engl. *whiteness of sound studies*) mogu poslužiti poražavajući postoci udjela bijelaca iz godišnjeg izvješća o demografiji članstva koje je 2018. sastavilo američko Društvo za teoriju glazbe (*Society for Music Theory*), a prema kojem 84.2% članova spomenutog društva pripada bijeloj rasi, 90.4% stalnih zaposlenika u toj glazbenoj disciplini je bijelo, kao i čak 93.9% suradnika i stalnih profesora-glazbenih teoretičara (Ewell 2020: 1). Štoviše, sama disciplina teorije glazbe u Americi počiva na načelima Heinricha Schenkera, čije kontroverzne rasističke izjave detaljno obrađuje Philip A. Ewell u jasno elaboriranom članku posvećenom glazbenoj teoriji i u nju integriranom bijelom rasnom okviru (engl. *white racial frame*). Nadovezujući se na misiju dekoloniziranja studija zvuka, godine 2020. Dylan Robinson izdaje svoju knjigu intrigantnog naslova *Hungry Listening*, čije ću bogate, inventivne i slojevite ideje i koncepte, razložene kroz ukupno pet poglavlja i dokučive tek pošto su aktivirane i one prašnjave sive moždane stanice, pokušati barem djelomično prikazati u tekstu koji slijedi.

Dylan Robinson je *xwélméxw* (Stó:lō) znanstvenik, a trenutačno djeluje kao profesor i pročelnik Kanadske istraživačke katedre za starosjedilačke umjetnosti na Sveučilištu Queen’s u Ontariju. Svojom dubokom refleksivnosti kanadske stvarnosti koju živi, priključio se budnim kritičarima tzv. Komisije za istinu i pomirenje (*The Truth and Reconciliation Commission*) koja se u Kanadi oformila 2008. godine kao jedna od nagodbi kolektivne tužbe vezane uz kriminalni sustav indijanskih rezidencijalnih škola, nerijetko nazivanih kulturnim genocidom. Svrha komisije bila je pokretanje i organiziranje događaja diljem zemlje koji su trebali služiti kao svojevrsni poligon na kojem bi se javno dijelila iskustva i priče iz rezidencijalnih škola. Tim se potezom kanadska vlada, uz

neophodne javne isprike Prvim nacijama američkog kontinenta, nastojala pomiriti sa starosjediocima koji su cijelo stoljeće, sve do 1980-ih, bili žrtva koncepta i zločina rezidencijalnih škola, utemeljenih na ideji necivilizirane zajednice čiji “odgoj” mora krenuti od najranije dobi, daleko od vlastite kulture. Događaji u organizaciji Komisije, raspustene 2015. godine, nerijetko su sadržavali umjetničke komponente, a upravo je njihov glazbeni aspekt u nekoliko primjera obrađen i analiziran u Robinsonovoj knjizi. Drugim riječima, knjiga *Hungry Listening* poslužila se primjerima inkorporacije starosjedilačkih zvučnih manifestacija većinom u zapadnoeuropsku umjetničku glazbu prezentiranu na događajima Komisije za istinu i pomirenje kako bi raskrinkala i jasno naznačila kontinuiranu prisutnost naseljeničkog kolonijalizma. Robinsonov filter, ili možda bolje reći Robinsonovo pozicioniranje na stranu oštećenih, otkriva licemjerni pristup kanadske vlade tijekom protekla četiri desetljeća koja inkluzivnim pristupom i glazbenom asimilacijom, naizgled progresivnim činom, pokušava “ispraviti” dosadašnju društvenu nejednakost i zločine.

Iskustvo nastupanja u okviru sastava umjetničke glazbe za većinu se starosjedilaca još uvijek može poistovjetiti s iskustvom Inuk pjevačice Tanye Tagaq, koja je “bila dijelom projekata gdje se moj glas koristio kao sastojak u tuđem gulašu” (str. 8). Tim ilustrativnim citatom Robinson potkrjepljuje svoje kritike onog što se, u okviru politike pomirenja, naziva inkluzivnom glazbom (engl. *inclusionary music*) koja slijedi protokole zapadnoeuropske umjetničke glazbe nauštrb starosjedilačke. Starosjedilačko zvukovno stvaralaštvo u konačnici služi samo kao sastojak koji obogaćuje tradiciju klasične glazbe (primjeri u 3., 4. i 5. poglavlju). Inkluzivnost, kaže Robinson, može lako postati problem, brišući recipročne odnose između suradnika (str. 5), rezultirajući epistemološkim nasiljem nad starosjedilačkom kulturom kroz audiofilsko privilegiranje umjetničke glazbe i privrženost njezinim vrijednostima izvedbe i virtuoznosti (str. 6). Pritom se, mimo one estetičke, u obzir ne uzimaju razne druge funkcije koje starosjedilačke “pjesme” vrše, poput zakona, medicine ili primarne povijesne dokumentacije (vidi 1. poglavlje). Stoga, autor predlaže uporabu termina *Indigenous + art music* koji evocira otpor integraciji, jedinstvu, hibridnosti, sinkretizmu i pomirenju, utjelovljujući nepomirljivu prirodu susreta dvaju nespojivih područja zvučne prakse.

Osim što analizira susrete između naseljenih i starosjedilačkih glazbenika te njihovih glazbenih tvorevina, Robinson promatra pristupe u skladateljskoj tehnici, utemeljenoj na povijesti kanadske glazbe iz naseljeničkih pera, sklonih prisvajanju kulture Prvih nacija i eksploataciji u svrhu definiranja nacionalne kanadske estetike. Pritom je starosjedilačka glazba predstavljena u kontekstu prošlosti, zatirući njezin sadašnji život. Usto, jedan od najvažnijih dijelova knjige *Hungry Listening* bavi se pitanjem slušanja te odnosa slušatelja i onog što se sluša.

Pitanje slušanja Robinson dekonstruira na pitanje pozicioniranja (engl. *positionality*), prepoznajući, između ostalih, naseljeničko-kolonijalno-slušateljsku pozicionalnost i njoj dijametralno suprotnu starosjedilačku pozicionalnost. Slušateljsku pozicionalnost određuje pristranost, sposobnost, kulturna i povijesna pozadina te navike, uključujući prijašnje slušateljsko iskustvo. Slojevitom analizom različitih pozicionalnosti u prvom poglavlju svoje knjige, Robinson želi naglasiti kako tzv. naseljeničko-kolonijalno slušanje nije svojstveno isključivo bijeloj rasi, već je rezultat naučenih obrazaca percepcije zvuka.

Štoviše, pozivajući se na koncept ekstrakcije kako ga definiraju Leanne Simpson i Naomi Klein (2013), takvo slušanje ne govori samo o eksploataciji starosjedilačkih kulturnih tvorevina već obuhvaća pogled na cijeli svijet – na prirodu, ideje i na ljude. Kako bi približio ono što podrazumijeva pod pojmom kritičko-slušateljske pozicionalnosti, u istom se poglavlju Robinson referira na sudski slučaj iz 1985. godine u kojem su dva starosjedilačka naroda, Gitxsan i Wet’suwet’en, tražila zakonsku vlast nad svojim teritorijima u sjevernoj Britanskoj Kolumbiji. Sudski je slučaj specifičan po tome što kanadski sudac nije uvažio izvedbu *limx oo’y*, “pjesme” tužaljke za precima, kao dio tvrdnje koja prema *Ayook* zakonu naroda Gitxsan služi kao legitiman dokaz zemljoposjeda. Iz primjera je razvidno kako starosjedilačka “pjesma” zaobilazi estetičku funkciju kojom je obilježava kolonijalna perspektiva i služi kao primarna povijesna dokumentacija. Kolonijalna slušateljska pozicionalnost dodatno je predstavljena metaforom koju uvodi sudac McEachern prilikom odbijanja *limx oo’y* kao dokaza: “I can’t hear your Indian song, Mrs. Johnson, I’ve got a tin ear.” Termin “tin ear” pritom označava nedostatak “sluha za starosjedilački glas”, ili možda bolje reći istančani sluh za zapadnoeuropsku klasičnu glazbu koji onemogućuje shvaćanje uređenog zvukovnog izraza onkraj onog naučenog – pjesme kao puke estetske tvorevine.

Krutosti naseljeničko-kolonijalno-slušateljske pozicionalnosti Robinson doskače raznim primjerima i sugestijama kroz cijelu knjigu, s namjerom da prikaže kojim se strategijama razvija kritičko-slušateljska pozicionalnost. Ona uključuje refleksivno propitkivanje rase, klase, roda, seksualnosti, vlastitih mogućnosti, kulturne pozadine itd. Osim propitkivanja, dio te pozicionalnosti čine mjere kontra ekstrakcije poput centriranja starosjedilačkog znanja u glazbene kurikulumne, glazbene programe i svakodnevne diskusije. Nužna je, kaže Robinson, reorientacija ustaljenih normi prenošenja znanja i iskustva zvuka, a važan faktor pri tome čini diskurzivni okvir tekstova koje čitamo, ne samo eurocentrične povijesti glazbe, glazbenih programa, reklama i osvrta već i onih na najvišoj znanstvenoj razini. Robinson ide dalje i koncipira termin rezonantne teorije (engl. *resonant theory*) koja predstavlja različite forme kritičko-afektivnog pisanja, snažno oslonjenog na objektivno orijentiranu ontologiju (OOO). Pritom se starosjedilački zvuk uzima kao subjekt, kao drugo živo biće, prema kojem slušatelj ima dozu odgovornosti, a ne kao puki sadržaj. Uz bok tome, Robinson obrađuje i proširuje izrazito zanimljivi koncept *ethnographic refusal*, sve češće centralno načelo kritičkih starosjedilačkih studija. On podrazumijeva uskraćivanje određenih informacija i sadržaja akademskoj zajednici u svrhu zadržavanja prava proučavane zajednice na samoprezentaciju. U svojoj knjizi Robinson ne ide ka uskraćivanju sadržaja, već ka otklonu od uvriježene strukture, pa tako smišlja formalne i estetičke strategije koje ometaju ekstrakciju starosjedilačkog znanja i njegovu instrumentalizaciju. Konkretno, u svojoj knjizi po završetku svakog poglavlja izlaže poetske interludije i partiture događaja koje za svrhu imaju epistemološko preusmjeravanje percepcije starosjedilačkog suvereniteta. Možda najjača Robinsonova, izrazito smjela improvizacija u tom smjeru jest mali odlomak po završetku uvoda namijenjen isključivo starosjediocima, što sam autor i navodi: “Ako niste starosjedilac, već ste doseljenik, saveznik ili *xwelitem* čitatelj, tražim da stanete čitati nakon ove stranice. Nadam se da ćete nam se pridružiti u prvom poglavlju, *Hungry Listening*, koje namjerava objasniti forme starosjedilačkog i naseljeničko-kolonijalnog slušanja. Sljedeći je odjeljak knjige, međutim, napisan isključivo za starosjedilačke čitatelje” (str. 25).

Što bismo učinili mi? Bismo li iz znatizelje nastavili čitati? Osjećamo li se isključeno? Jesmo li gladni za uskraćenim informacijama? Možemo li čuti što nam autor poručuje? U ovim pitanjima leži objašnjenje oksimorona iz naslova višestruko nagrađivane knjige.

Ono što se posebno očituje u Robinsonovu pisanju, osim profinjelog, refleksivnog stila prožetog ključnim deskriptivnim ili oprimjerenim trenucima, jest slojevitost. Slojevitost u smislu razloženosti određenog koncepta i međusobne povezanosti više različitih koncepta koje slijedimo u knjizi. Pratiti Robinsonovu gustu misaonu liniju može predstavljati izazov, no izazov je to vrijedan pozornosti s obzirom na inovativne koncepte i bogatstvo trenutačno aktualnih tema i kod disciplina u okviru etničkih studija vezanih uz koncepte roda, seksualnosti, klase, starosjedilaštva, državljanstva, imigracije i nejednakosti.

Dora Dunatov

Sanja Đurin, *“Hrvati su brend u Čileu”. Diskursi uspješnosti i pripadanja*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2020., 213 str.

Knjiga *“Hrvati su brend u Čileu”. Diskursi uspješnosti i pripadanja* je kulturnoantropološka studija kojoj su u središtu zanimanja hrvatski iseljenici i njihovi potomci iz čileanske pokrajine Magellanes. Zasniva se na bogatoj etnografskoj građi prikupljenoj tijekom autoričnih višekratnih terenskih istraživanja u spomenutoj regiji, kao i na analizi povijesnih monografija, različitih muzejskih materijala te medijskih priloga relevantnih za temu istraživanja, kojima je autorica pristupila uzimajući u obzir povijesni, politički te društveno-kulturni kontekst nastanka i “nadogradnji” mita o tamošnjim Hrvatima kao izrazito uspješnoj useljeničkoj skupini. U teorijskom se pogledu oslanja na relevantne spoznaje s područja teorije diskursa, moći, društvenog sjećanja te identifikacijskih procesa u kojima središnju ulogu igraju rasa, klasa i rod.

Knjigu otvara uvodno poglavlje u kojemu autorica, navodeći poticaje i ključne pretpostavke istraživanja kao i metodološko-etičke dvojbe s kojima se suočavala tijekom istraživačkog procesa, naznačuje, između ostaloga, varljivost teze o “uspješnosti” Hrvata u Čileu. S time u vezi čitatelja uvodi u kompleksnost kriterija i značajki kulturnog kapitala koji se u čileanskom društvu smatraju dovoljnim (ili nužnim) da bi se neku skupinu poimalo kao uspješnu. Osobit naglasak pritom stavlja na činjenicu “osjećaja nepripadanja hrvatskoj zajednici u Magellanesu onih potomaka hrvatskih doseljenika koji se ne mogu identificirati s diskursom o uspješnosti”, koju je ustanovila tijekom istraživanja, kao i to da “dominantni diskurs stigmatizira starosjedilačko i mestičko stanovništvo nižeg ekonomskog statusa u Magellanesu i stvara bjelačku privilegiranost” (str. 30–31). Te se ideje provlače kroz cijelu knjigu i podloga su autoričina pristupa temama kojima se bavi u nastavku.

U cjelini koja slijedi autorica raspravlja o procesima stvaranja “hegemonijskog sjećanja” i o ulozi koju u tim procesima ima rasistički diskurs. Elemente takvoga djelovanja prepoznaje, između ostaloga, i u činjenici da povijesni muzeji u ovome području povijest

i razvoj regije uglavnom prezentiraju prešućujući ili favorizirajući određena povijesna razdoblja, događaje i aktere tih događaja. Ističe, primjerice, kako sjećanje u Muzeju sjećanja (na čijem je čelu u trenutku osnivanja bio povjesničar hrvatskog podrijetla) iz Punta Arenasa “započinje” s devetnaestim stoljećem te da postav toga muzeja, snažno naglašavajući povezanost regije Magellanes s europskim nasljeđem, izostavlja svjedočanstva o postojanju i povijesti starosjedilačkih naroda. Stoga ne čudi, navodi autorica, da se neki hrvatski doseljenici “smatraju prvim i dugo vremena jedinim stanovnicima najjužnije čileanske regije” te da ne osjećaju nikakvu povezanost sa starosjedilačkim, odnosno čileanskim stanovništvom (str. 49). Sličan je diskurs, ali i lajtmotiv “uspješnosti” hrvatskih doseljenika autorica prepoznala i u kontekstu novinske djelatnosti koja je u prvoj polovici 20. stoljeća uvelike utjecala na oblikovanje hrvatske “zamišljene zajednice” (str. 53) jer su hrvatski doseljenici u to vrijeme tiskali i pisali za velik broj novina.

Uz muzeje, autorica o mehanizmima očuvanja sjećanja te o postupcima uključivanja i isključivanja određenih sadržaja koji se aktiviraju u postupku konstrukcije identiteta raspravlja i u kontekstu odabranih povijesnih monografija. Slijedom toga, u nastojanju detektiranja načina na koji se u takvoj vrsti teksta mobiliziraju određeni diskursi i osjećaji zajedništva, pripadnosti i doma usredotočuje se i detaljno analizira djela *Historia de los Yugoslavos en Magellanes* (Bonačić Dorić 1941. i 1943.) i *Hrvati u Magellanesu, na krajnjem jugu Čilea* (Martinić Beroš 1997).

Posljednja cjelina knjige, naslovljena “Uspjeh: diskurzivno konstruiranje kriterija društvenog pozicioniranja” bavi se pitanjem kako su hrvatski (i europski) doseljenici uspjeli u relativno kratkom vremenskom razdoblju od “polupismenih fizičkih radnika” doći do boljih pozicija u društvu, dok čileanskom mestičkom stanovništvu to, u nekoj značajnijoj mjeri, nije uspjelo. U rasvjetljavanju toga pitanja autorica, između ostaloga, zadire u povijest kolonijalnog razdoblja i razvoja klasa u Čileu; raspravlja o promjenjivoj prirodi kulturnog kapitala kao jednoga od nosivih mjesta kriterija za pozicioniranje pojedinca u tome društvu, kao i o dualizmu koji je prevladavao u pogledu ideja na kojima bi se trebao temeljiti čileanski nacionalni identitet (kreolizam vs. hispanizam); o razvoju kapitalizma i percepciji radništva kao neprijatelja nacije, uslijed čega je novopridošlim radnicima (pa tako i onima s prostora današnje Hrvatske), bilo iznimno važno dokazati se marljivima i korisnima te se postupno odvojiti od stigmatiziranih članova društva i približiti idealu “pravog Čileanca”, ali i učvrstiti predodžbu vlastite zajednice kao “uspješne”. Cjelinu zatvara poglavlje koje apostrofira ključna mjesta percepcije o uspješnosti pripadnika hrvatske imigracije u Čileu te, u osloncu na izjave dijela pripadnika te zajednice, rasvjetljuje pukotine u spomenutoj predodžbi. Zaključno, Sanja Đurin u ovoj je studiji upozorila na varljivost predodžbe o visokom društvenom položaju hrvatskih useljenika: pokazala je kako su društveno-ekonomske pozicije koje hrvatski doseljenici u čileanskom društvu zauzimaju heterogene, da se mit o hrvatskoj uspješnosti oslanja na hegemonijski diskurs – koji, pojednostavljujući društvenu stvarnost, zanemaruje odnosi moći – uslijed čega dominantne naracije o uspješnosti ne isključuju samo domorođačke zajednice već i značajan dio čileanskih Hrvata koji se ne uklapa u mit o uspješnosti. Analizom društveno-ekonomskih te političkih procesa koji su obilježili živote hrvatskih iseljenika u Čileu kao i uzimanjem u obzir onih sadržaja koji su dosad u javnom diskursu bili prešućivani i kao takvi manje poznati autorica je, zapravo, razotkrivajući *brend*, poljuljala prevladavajući mit o uspješnosti. Doprinos ove knjige ogleda se i u činjenici

da je jedna od rijetkih znanstvenih studija u nas koja iz perspektive etnologije i kulturne antropologije migracijama pristupa (i) iz očista postkolonijalne kritike.

Ana-Marija Vukušić

Melanija Belaj, *Obiteljske fotografije. Kulturnoantropološka perspektiva*, Biakova i Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2020., 175. str.

Istraživanje Melanije Belaj o obiteljskim fotografijama zanimljiv je spoj teorijskih uvida o prirodi fotografije i njezinoj društvenoj ulozi i osobnih priča o okolnostima nastanka i značenju koje obiteljske fotografije imaju za različite pojedince, ali i generacije. Premda se intimistički karakter pregledavanja obiteljskih albuma izmijenio s pojavom digitalne fotografije i društvenih mreža, oni su ostali važni za identitet pojedinaca kao i za predstavu o pripadnosti i osobnoj povijesti. Na promišljanje o kulturnim sličnostima i osobnim razlikama u doživljajima obiteljskih fotografija navodi nas i sama struktura knjige, koja polazi od kulturoloških i socioloških uvida, a završava rezultatima terenskih istraživanja i izborom razgovora s njihovim sudionicima. Odnos vidljivog i nevidljivog, pokazanog i skrivenog, ispričanog, prešućenog i podrazumijevanog u ovom istraživanju nije stoga zanimljiv samo s kulturološkog aspekta već i zato jer se na neki način obraća čitatelju s poticajem da promisli vlastita iskustva čuvanja, snimanja i pokazivanja obiteljskih fotografija.

Za Melaniju Belaj fotografija je “kulturni izričaj višestrukog potencijala za kulturološko istraživanje koja u okružju kulturne individualnosti i intime podjednako govori i o svojoj kulturnoj pozadini, vrijednostima i obrascima koji u njihovom izboru potencijalno progovaraju” (str. 15). Obiteljska fotografija tako ne služi samo sjećanju na osobe, prigode i situacije već ujedno i stvara to sjećanje kreiranjem predstava o nama samima koje želimo ili bismo trebali pokazati i zadržati. U tom smislu, autorica će istraživati ponašanje u kontekstu snimanja, načine izlaganja ili čuvanja, kao i prigode pregledavanja obiteljskih fotografija pri čemu je uvijek naglasak na osobnim značenjima koje svaki od ovih segmenata ima za pojedince. Da bi odgovorila na ova pitanja Belaj se oslanja na Chalfenov istraživački model sa sljedećim momentima: istraživanje planiranja događaja, snimanja koje uključuje načine ponašanja onih koji fotografiraju i onih koje se fotografira, uređivanja i izabiranja fotografija za pokazivanje te prigode i načine pokazivanja i tumačenja fotografija. Za ovakvu kulturološku analizu bitne su komponente i tema, prigoda ili mjesto fotografiranja te društvene konvencije čitljive na samim fotografijama.

Opisani je pristup Melanija Belaj dopunila zanimljivim aspektom osobne percepcije i doživljaja, odnosno pitanjem utjecaja obiteljskih fotografija na predstavu o vlastitom i obiteljskom identitetu, zbog čega autorica prikuplja sjećanja, odnosno analizira narativne okvire koji prate obiteljske fotografije. Pri istraživanju takvih tumačenja okolnosti nastanka i obiteljske pozadine pojedinih fotografija valja stoga imati na umu slojevitost značenja koja se pritom pojavljuje, kako s obzirom na kulturni okvir koji može biti više ili manje osviješten kod sugovornika tako i s obzirom na raznolike, iskustvom i svjeto-

nazorom oblikovane stavove kazivača. Belaj stoga uvodno objašnjava Barthesov pojam *punctuma* kao emocija i razumijevanja ovisnog o iskustvu i svjetonazoru promatrača ističući da je upravo obiteljska fotografija ta koja uvijek djeluje na način takvog *punctuma*. S druge strane, autorica navodi i uvid Marianne Hirsch o tome kako “svi mi funkcioniramo kao subjekti i objekti u kompleksnom vidnom polju obitelji”. Svi se mi percipiramo i razumijemo druge kroz uzajamno priznavanje ili kritiku.

Ono što je obilježje ovih osobnih i obiteljskih sjećanja jest da se ona učvršćuju i dopunjuju pričama drugih prilikom gledanja obiteljskih fotografija pa takva sjećanja i predodžbe obično nisu samo proistekli iz osobnog iskustva, osobito kada se radi o tzv. naknadnom sjećanju osoba koje nisu sudjelovale u samom događaju. Važno je stoga imati na umu da je priroda nastanka obiteljskih fotografija, ali i njihova pokazivanja i tumačenja uvijek na neki način predstavljачka, pri čemu se fotografirani subjekt gotovo uvijek maskira, pozira, odnosno predstavlja na određeni način ne bi li zadržao kontrolu nad utiscima drugih. Razlog takvom poziranju često je želja za ostavljanjem društveno poželjnog dojma i stvaranjem idealizirane predstave o sebi koja se javlja i prilikom pokazivanja i tumačenja fotografija u vidu svojevrzne obrambene, zaštitne interpretacije okolnosti i osoba na samim fotografijama.

Upravo ovaj aspekt zanimljiv je za proučavanje interakcije osobnih značenja i kulturnih kodova, pri čemu su Bourdieuovi uvidi o svijesti pojedinca o stalnom prosuđivanju od strane drugih autorici bili osobito analitički korisni. Interdisciplinarno se služeći navedenim, ali i brojnim drugim teorijskim shvaćanjima i uvidima, u drugom dijelu knjige autorica iznosi materijale dobivene samim istraživačkim radom s osamnaestero ispitanika, odnosno njihove odgovore na pitanja o situacijama snimanja obiteljskih fotografija, njihovu planiranju, prigodama, obilježjima samog čina fotografiranja, uređivanju i čuvanju, kao i o okolnostima i načinima njihova predstavljanja drugima. Dopunjujući svoju knjigu terenskim bilješkama i kazivanjima, knjiga Melanije Belaj tako zaokružuje višeslojno, interdisciplinarno izlaganje o prirodi i značajkama obiteljskih fotografija osvješćujući pritom i samom čitatelju zanimljivost ovog zajedničkog kulturnog momenta, s obzirom na njegove formalne sličnosti, ali i osobne razlike u značenjima koja obiteljske fotografije imaju s obzirom na životno iskustvo i razmišljanja pojedinaca.

Maja Profaca